

Una situació singular: educació i evolució política i social a Andorra (1930-1945)

JOSEP GONZÁLEZ-AGÀPITO

PRECEDENTS

Andorra és un copríncipat amb dos caps d'estat que ho són indivisiblement i de forma personal: el bisbe d'Urgell i, actualment, el president de la República Francesa. El país ha conservat històricament un estatut polític independent que ha fet créixer institucions singulars.

Secularment, Andorra era un país de muntanya amb els sistemes econòmics tradicionals i especialment centrats en l'activitat ramadera. L'educació era reduïda als ensenyaments elementals finançats pel Comú de cada una de les sis parròquies (divisió territorial del país). Normalment confiats a eclesiàstics de cada parròquia que, lògicament, eren les persones de més nivell cultural de cada lloc.¹ Conformava una formació elemental que aplegava principalment la catequesi, l'aprenentatge lector-escriptor, el càlcul i el cant.²

Les valls andorranes a finals del segle XIX, regides sobre un sistema polític i administratiu de base medieval, s'ofegaven amb la pobresa, fruit de l'esfondrament de l'economia tradicional dels Pirineus que abocava molts andorrans a l'emigració o a treballar com a temporers. Aquest malestar i frustració popular és la causa, per exemple, dels fets revolucionaris del desembre del 1880³ que perviuriu fins l'estiu del 1881. Tot i que els coprínceps redreçarien per la força la situació amb dures penes per als revolucionaris,⁴ refermant-se així els dos

1. LLOBET, S., *El medio y la vida en Andorra*, Barcelona, CSIC, 1947, p. 347.

2. BASTIDA, R., *Cent anys d'ensenyament a Andorra*, Andorra, Grafinter, 1987, p. 13.

3. Aquell any, més d'un centenar de ciutadans armats ocuparen la Casa de la Vall on era reunit el Consell General per tal de substituir-lo per un de nou, que fou ratificat posteriorment per les urnes.

4. LÓPEZ MONTANYA, E.; PERUGA GUERRERO, J. i TUDEL FILLAT, C., *L'Andorra del segle XIX: De la Nova Reforma a la Revolució del 1881*, Andorra la Vella, Grafinter, 1988, p. 307-319.

coprínceps com a màxima autoritat d'Andorra, amb poders executius, legislatius i judicials. Alhora, fets com aquest mostraven la penetració dels plantejaments socials, polítics i econòmics del liberalisme. Així, doncs, el camí vers la modernització del país no va ser fàcil i van sorgir dificultats entre la societat andorrana, el Consell General i els dos coprínceps amb l'afegit dels interessos d'Espanya i França.

Aquell mateix 1880, per iniciativa del bisbe copríncep Salvador Casañas, s'ha obert l'escola de la Sagrada Família a Canillo, que és el primer centre docent congregacional a Andorra adreçat a l'educació de les noies i que fou la primera escola pròpiament dita que tingué el principat.⁵ A aquesta, la seguirien les escoles d'Andorra la Vella (1883), Sant Julià de Lòria i Encamp (1887) confiades a la mateixa congregació que havia fundat Anna Maria Janer a la Seu.

A la recerca d'una educació de més qualitat que respongués millor als nous temps, els comuns de diverses parròquies aconseguiren la instal·lació d'escoles públiques franceses a les seves demarcacions. No és aliena a aquesta iniciativa, en el context de la Tercera República Francesa, la preocupació del veguer Carles Romeu, representant del copríncep francès, per l'expansió i la influència creixent de l'ensenyament confessional impulsat pel copríncep episcopal. Romeu veié necessari contrarestar-la difonent la cultura i la llengua francesa entre els andorrans a través de l'educació primària.

Les primeres escoles finançades pel govern gal s'inauguraven el 1900 a Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria, on al matí era reservat als nois i les tardes a les noies. Durant trenta anys són les úniques escoles públiques a Andorra.⁶ Es procurà que els mestres fossin andorrans i andorranes formats a les Normals de França o mestres francesos de parla catalana. Malgrat l'arrelament de la religió a la societat andorrana, aquelles eren escoles laiques i d'una certa modernitat com eren les de França d'aquells anys. Per això, en algunes parròquies la majoria de famílies continuaren portant els infants a rebre instrucció del mestre del Comú o el vicari.

Les escoles espanyoles no es materialitzaren fins al 1930 a instàncies del bisbe copríncep Justí Guitart i Vilardebó. Una situació asimètrica, car el copríncep francès tenia tota l'autoritat sobre el seu sistema educatiu, però no pas la Mitra. Així, les escoles espanyoles a Andorra inicialment eren finançades pel govern de Madrid a través d'una aportació feta al copríncep episcopal, fet explicable per la posició privilegiada de l'Església catòlica dins el règim de la Restauració, però que no es van estalviar situacions dures com l'enfrontament de monsenyor Guitart

5. BASTIDA, R., *op. cit.*, p. 14.

6. VIDAL GUITART, J. M., *Instituciones políticas y sociales de Andorra*, Madrid, CSIC, 1949, p. 315.

amb el govern de la dictadura de Primo de Rivera pel manteniment de la catequesi en català a les escoles públiques de la resta de la diòcesi.⁷ No cal dir que en esdevenir la Segona República Espanyola aquestes escoles passaran a dependre directament de l'Estat i seran escoles laiques. Per la via dels fets consumats, el govern de Madrid, el 1931, creà sis escoles espanyoles, de forma que cadascuna de les parròquies del país en tenia una. El 1935 s'obrien unes noves escoles de la Sagrada Família a les Escaldes. El desembre del 1933 es va inaugurar a les Escaldes el Col·legi Nostra Senyora de Meritxell, creat pels monjos de Montserrat i promogut per l'abat Antoni Maria Marcet en un edifici construït amb aquest objecte. El 1938 les escoles franceses ja eren nou.

Així es va anar conformant la triple xarxa escolar pública andorrana: una en llengua francesa, una altra en llengua castellana i una tercera d'escoles religioses dins el sistema educatiu espanyol. Aquestes darreres amb més presència del català com a objecte d'estudi i com a llengua vehicular. L'ensenyament fou un camp a través del qual França, Espanya i el bisbat d'Urgell cercaren consolidar la seva influència cultural i política sobre el territori i la societat andorrana.

Un nou signe de les tensions i contradiccions que la societat andorrana vivia per la penetració de les noves mentalitats socials i econòmiques foren els anomenats «Fets de 1933», en què el grup Jovent Andorrà ocupà una sessió del Consell General i aconseguí forçar un nou pas vers la democratització: el sufragi universal masculí,⁸ tot i l'oposició del copríncep francès que ordenà, l'agost d'aquell any, la invasió i intervenció per part de la gendarmeria. Finalment, el sufragi limitat als homes de més de vint-i-cinc anys era assolit en ser atorgat pels coprínceps aquell mateix mes,⁹ restant així restablert l'estatu quo institucional, marc polític que regiria els temps complexos i difícils de l'Andorra entre dues guerres: la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) i la Segona Guerra Mundial (1939-1945). I que encara duraria els anys del franquisme a Espanya.¹⁰

Des de ben entrat el segle xx s'havia iniciat un procés que portaria al que Joan Vilà i Valentí anomena la «nova» Andorra; al costat del sector primari, l'economia

7. BADIA I BATALLA, F., *El copríncep mons. Justí Guitart i el seu temps. La història d'Andorra i d'Espanya i les relacions entre els dos països en temps turbulents*, Barcelona, Bisbat d'Urgell i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 551.

8. Vegeu BATLLORI, M., «La crisis política de Andorra en 1932-1933 y su repercusión en las diócesis catalanas», *Hispania Sacra*, 1, 1980, p. 31-57. També GONZÁLEZ I VILALTA, A., *La cruïlla andorrana de 1933: La revolució de la modernitat*, Sant Julià de Lòria, Cossetània Edicions i Fundació Julià Reig, 2009.

9. Afavorit per l'entesa amb el copríncep el bisbe Justí Guitart i la seva adhesió a la II República Espanyola. Vegeu LANG-VALCHS, G., *Andorra entre las guerras*, Madrid, Círculo Rojo, 2018, p. 221.

10. BARÓ, L., «L'Andorra de la primera meitat del segle xx», a BELENGUER, E. (dir.), *De la prehistòria a l'Edat Contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 2005, p. 323-324.

és impulsada per l'explotació hidroelèctrica, la millora de les comunicacions i les singulars relacions comercials franco-andorranes i hispano-andorranes que aniran fent créixer els tres grans motors de l'economia andorrana en el segle xx: el comerç, el turisme i les finances.¹¹ Aquests profunds canvis econòmics i socials, que s'originen als anys trenta i es consoliden en el decurs de la segona meitat del segle xx, transformen la base demogràfica en la mesura que canvia el model econòmic.¹²

Les obres que va dur a terme l'empresa Forces Hidroelèctriques d'Andorra S.A. (FHASA) varen significar un gran impuls entre 1929 i 1933, que van portar l'electrificació del país i la construcció d'una xarxa viària. Així, de ser un país on la gent emigrava a Barcelona o al sud de França, s'invertí el signe dels fluxos migratoris. Arribaren a Andorra per treballar gran nombre de persones d'altres cultures diferents de la local.¹³ També en paral·lel, als anys trenta aparegué un sentiment identitari andorrà.¹⁴ Tots aquests factors demandaran transformacions i ampliacions també en el camp de l'educació.

ANDORRA ENTRE DUES GUERRES. 1936-1945

El principat andorrà es trobà en una situació complexa entre els anys 1936 i 1945, en què tingué la guerra a tocar de les seves fronteres, amb pressions del govern espanyol tant republicà com franquista. També de la Generalitat, del bisbe copríncep a l'exili o dels comitès de la CNT a la frontera o de les amenaces d'ocupació del franquisme.¹⁵ Així, entre 1936 i 1939, per acord dels dos coprínceps, un contingent de la gendarmeria francesa estacionà a Andorra per assegurar la seva neutralitat, l'ordre públic i la integritat territorial.

Andorra acollirà aquells anys una important immigració de caràcter polític ben divers, provocada tant per la Guerra Civil Espanyola com per la Segona Guerra Mundial. Serà especialment significativa la dels catalans que s'havien exiliat a França i que ara van a buscar a Andorra un refugi segur; tot coincidint amb el retorn d'andorrans que fugen de l'ocupació nazi de França. Altres recalen al país a la dècada dels cinquanta, cansats de la dictadura franquista. Molts eren persones joves, entre les quals hi havia destacats professionals i empresaris, que

11. VILÀ I VALENTÍ, J., «Pròleg», a LLUELLES, M. J., *La transformació econòmica d'Andorra*, Barcelona, *L'Avenç*, 1991, p. 8 i 21-23.

12. LLUELLES, M. J., *La transformació econòmica d'Andorra*, Barcelona, *L'Avenç*, 1991, p. 48.

13. LLUELLES, M. J., «La transformació econòmica d'Andorra durant el segle xx», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 2007, p. 75.

14. BARÓ, L., «L'Andorra de la primera meitat del segle xx», a BELENGUER, E. (dir.), *Història d'Andorra. De la prehistòria a l'Edat Contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 2005, p. 329.

15. Vegeu SORIANO, A., *Andorra durant la Guerra Civil espanyola*, Andorra la Vella, Consell General, 2006. També el pròleg de Josep Fontana, p. 11-13.

s'integraren fàcilment al país i que esdevindran un estímul cultural, social i del desenvolupament econòmic. Al costat d'empreses i negocis també s'impulsaren entitats culturals i esportives, creant un remarcable àmbit d'educació social i d'educació en el lleure que fou tota una contribució a la cohesió en uns anys de canvis a Andorra.¹⁶

Durant el seu exili el bisbe copríncep negocià amb les autoritats franquistes el restabliment de la seva autoritat sobre les escoles espanyoles. El setembre del 1939 es comunicà al doctor Guitart l'aprovació de la seva proposta. Així, seguint la prohibició de la coeducació que imposà el franquisme, hi hauria sis escoles masculines i quatre femenines espanyoles. S'establia per primera vegada subvencionar les escoles religioses existents. També que totes les disposicions i nomenaments havien de sorgir d'un acord entre el govern espanyol i la Mitra. Significativament, l'autoritat del Consell General sobre l'educació no es tingué en compte.¹⁷

Així, aquell mateix any i fets els expedients de depuració, es destituïren tres dels sis mestres que restaven a Andorra. També cal indicar que el català no era previst dins les escoles espanyoles.

A partir de 1940 els escolars andorrans de les escoles espanyoles realitzaven estades en territori espanyol per fomentar el coneixement i l'estimació vers l'estat veí del sud.¹⁸

Poc abans de l'ocupació de França pel Tercer Reich, l'escola francesa el maig del 1940 mirava de mantenir la seva ascendència sobre l'ensenyament primari a Andorra mitjançant l'organització d'activitats i ajuts a les famílies. Durant el règim de Vichy, al qual van donar suport alguns andorrans notables,¹⁹ s'ampliaren les classes de l'escola francesa. Val a dir que durant aquest difícil període les autoritats franceses i espanyoles actuen a Andorra políticament i educativament des de la perspectiva d'un protectorat colonial.²⁰

16. LLUELLES, M. J., «Impacte de les migracions a Andorra. Procés d'intercanvi d'idees i persones», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, núm. 27, 2016, p. 51-52.

17. Carta enviada el 5 de setembre de 1939 al copríncep Guitart per Acció Cultural de España en los Valles de Andorra, reproduïda per BASTIDA, R., *Cent anys d'ensenyament a Andorra*, Andorra, Grafinter, 1987, p. 85-86.

18. BASTIDA, R., *op. cit.*, p. 88-92.

19. PUJOL, E. (coord.), *L'exili català del 1936-1939. Un balanç*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2003, p. 153-168.

20. FONTANA, J., «Pròleg» a SORIANO, A., *Andorra durant la Guerra Civil espanyola*, Andorra la Vella, Consell General, 2006, p. 11-13.